

İSLAM MƏDƏNİYYƏTİNDƏ LƏQƏB VƏ FƏXRİ ADLAR

Valeh Vəliyev

BDU, İlahiyyat fakültəsi

Açar sözlər: İslam mədəniyyəti, ləqəblər, fəxri adlar

Key words: Islamic culture, epithet, honorary names

Ключевые слова: исламская культура, прозвище, почетные титулы

Bütün şeylər öz adı ilə bir- birindən fərqləndiyi və tanındığı kimi insanlar da adları ilə bir- birindən fərqlənir və tanınırlar. Ad şərti olaraq insanlara verilir və həmin adın mənası şəxsin mahiyyət və məzmununa uyğun ola da bilər, olmaya da bilər. Ancaq bir sıra insanlar keçdikləri həyat yolunda müəyyən keyfiyyət və dəyərlər qazanırlar ki, onların şəxsiyyəti həmin keyfiyyət və dəyərlərlə müəyyən edilir. Bu baxımdan ta qədim zamanlardan insanlara verilən ləqəblərin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Şərq xalqlarının zəngin ləqəb ənənəsi vardır. Hələ çox qədim zamanlarda ərəblərdə İbrahim peyğəmbərə “Xəlilu-l-lah” (Allahın dostu), Tay qəbiləsinin başçısı şair, cəngavər Hatimut- Taiyə “Əcvadu-l-arabi” (ərəblərin ən səxavətlisi), Məhəmməd peyğəmbərə gəncliyində çox dürüst bir insan olduğu üçün “Əl- Əmin” (əmanətə sədəqətli) kimi verilmiş yaxşı ləqəblərlə yanaşı “fasiq” (pozğun), “saqıt” (məənəviyyət düşgünü), “münafiq” (ikiüzlü, riyakar), “kəfir” (kafir), “şəhih” (xəsis), “kəzzab” (yalançı) kimi çoxlu pis və mənfi ləqəblər də yayılmışdır. Bu səbəbdən Qurani Kərim insanların düşüncəsini müsbət yönə yönəltmək məqsədilə pis ləqəblərin verilməsini məqbul saymamışdır. Hucurat surəsi, 11ci- ayədə buyrulur: “Ey iman gətirənlər: Bir qövmlə digərini lağa qoymasın. Ola bilsin ki, onlar (lağa qoyulanlar) o birilərindən (lağa qoyulardan Allah yanında) daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da bir-birinə (rişxənd) etməsinlər. Bəlkə, onlar (rişxənd olunanlar) o birilərdən (rişxənd edənlərdən) daha yaxşıdırlar. Bir- birinizə tənə etməyin (ayıb tutmayın) və bir- birinizi pis ləqəblərlə (ey kafir, ey fasiq, ey münafiq və i.a.) çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fasiq adını qazanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalımlardır.”¹

Görünür elə buna görə də məşhur ərəb izahlı lügəti “əl- Muncid” (xilas edən, yardımçı, dəstəkləyən) ləqəb termininə qismən ətraflı bir tərif vermişdir. Həmin izahlı lügətdə ləqəb sözü belə izah olunur:

اللقب اسم يسمي به الانسان سوى اسمه الاول و يشعر بمدح أو ذم باعتبار معنا. (الأصلي)

¹Hucurat, 49/11

(Ləqəb öz əsl mənəsi etibarlı ilə insana ilk adından əlavə ona verilən və ona şan-şöhrət və ya məzəmmət hissi təlqin edən bir addır.)²

İslam Ensiklopediyası da öz növbəsində ləqəb termininə izah verməkdən yan keçməmişdir. Çünki, tarixdən bəlli olduğu kimi türklərdə də ləqəb vermə ənənəsi geniş şəkildə yayılan bir ənənə olmuşdur. Bu Ensiklopediyada ləqəb termini aşağıdakı kimi izah olunur: “Ləqəb bir kimsəyə əsl adından ayrı olaraq sonradan ikinci ad; şərəfə, şöhrətə dəlalət edən bir əlamətidir.”³ Türk İslam Ensiklopediyasının ləqəbə fərqli baxış bucağı ondadır ki, orada ləqəb ancaq pozitiv anlamdan izah olunur. Bunu biz Mahmud Kaşqarının “Divani luğatu Türk” əsərində də müşahidə edirik. Bu əsərdə ləqəb “at atma” kimi verilir və türk tarixindən bir neçə nümunə gətirilir. Məs: Tirse Xanın oğlu bir buğanın boynunu burub yerə yıxaraq boğazlayandan sonra ona Buğac ləqəbi verilir. Büre Bəyin oğlu Beyrək yolkəsənlərlə savaşıb tacirlərin malını onlardan geri aldıqdan sonra ona Bamsı Beyrək adı verilir.⁴

Qədim Orta Asiya türklərində “qara” (böyük) kəlməsi ləqəb kimi çox işlənmişdir. Dörd yüz onuncu ildə Hun imperatorluğunun taxtı- tacına oturmuş hökəmdarı öz adı ilə yox libasının rəngi ilə “Karaton” (qara libaslı) çağırarmışlar.⁵

İslam bərqərar olandan sonra ləqəbləri xoşniyyətli etmək meyli özünü göstərməyə başladı. Peyğəmbərin əshabələrinə islam dini yolunda göstərdikləri xidmətlərin müqabilində onlara fərqləndirici və şan- şöhrət gətirən ləqəblərin verilməsi geniş bir vüsət aldı. Xəlifə taxtı- tacına oturmuş Əbu Bəkrə “əs- Siddiq” (doğru danışan), Ömər bin əl- Xəttaba “əl- Faruk” (halalla haramı fərqləndirən), həzrəti Əliyə “Heydər” (şir), “əl- Mürtəza” (Allah tərəfindən bəyənilmiş), məşhur islam sərkərdəsi Xəlid bin Vəlidə “Seyfullah” (Allahın qılıncı) kimi fəxri adlar və ləqəblər verilmişdir.⁶

Daha sonralar isə İslam və ümumiyyətlə Şərq mədəniyyəti tarixində meydana gələn böyük alim, şair və mütəfəkkirlərin adlarının əvvəlində onların elm və düşüncə dərəcəsini müəyyən edən münasib ləqəb və fəxri adların işlənməsi bir təzahür həddinə çataraq geniş miqyasda tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bunlardan Şərq aləminin fəxri və dünya şöhrətliələrindən bir neçəsi ilə tanış olaq:

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin (1141- 1209) adının qabağında “Şeyx”, “həkim” və “mövlana” kimi ləqəblər işlənir və bunlar təsadüfi deyildir. Bu ləqəblərin dərin mənə qatları vardır. “İlahi harmoniya modelini örnək tutaraq bəşərin və onun yaşadığı cəmiyyətin elmi- intellektual, əxlaqi- mənəvi və ictimai- mədəni təkamülünə önəm verən Nizami Gəncəvi həm kamil mürşid və şeyx, həm müdrək həkim, həm də bəşərin sevinc və kədərini, dərd və izzirabını, narahatlıq və ümid dolu həyat eşqini öz ürəyində yaşayan, bunlara çarə axtaran arif bir sənətkar kimi

² المنجد، بيروت، ١٩٦٥، ص. ٧٦٨

³Nebi Bozkurt, “Lakap” maddəsi, Türkiyə, Diyanet Vəfı, İslam Ansiklopedisi, c. 27, Ankara, 2003, s. 65

⁴İslam Ansiklopedisi, səh. 67

⁵İslam Ansiklopedisi, səh. 66

⁶İslam Ansiklopedisi, səh. 67

duygularını bədii təxəyyül lövhələrinə köçürür. Bəşərin üzləşdiyi çətinlik, fəlakət və bədbəxtliklərin çoxu onun öz əxlaq və rəftarında, bir də yaşadığı mühitdə yer alan naqisliklərdən, ədalətsizliklərdən irəli gəlir. Nizami Gəncəvi insan və cəmiyyət üçün küfrdən imana, cəhalətdən elm və mərifətə, haqsızlıq və zülmədən ədalətə, qaranlıqdan işığa və naqislikdən kamala doğru bir təkamül yolunun olduğuna inanır və “Xəmsə” sində həmin arzu və ümidlərinin bədii timsalını yaradır.⁷

Məşhur təbib, münəccim, riyaziyyatçı, fizik və psixoloq olan Əbu Əli ibn Sina (980- 1036) ensklopedik zəkaya sahib şəxslərdəndir. Onun ləqəbləri arasında “Şeyxlərin başçısı”, “Mülkün şərəfi”, “Haqqın Hüccəti” və “Təbiblərin şahzadəsi” kimi adlar diqqəti cəlb edir.

Xacə Nəsrəddin Tusi (1201- 1274) çoxsahəli elmi biliklərinə görə ibn Sina səviyyəsində olan məşhur ensklopedist alimlərdəndir. O, dini və dünyəvi elmlərin mühüm sahələri üzrə (Quran maarifi, kəlam, ilahiyat, əxlaq, irfan, təbiətşünaslıq, tibb, mexanika, nücum, həndəsə, triqonometriya, riyaziyyat, musiqi, məntiq, fəlsəfə, hikmət, sosiologiya) çoxsaylı əsərlər yazmış, özündən sonra zəngin elmi miras qoymuşdur. Onun bir çox ləqəbləri elmi şəxsiyyətinin nə qədər yüksək dəyərləndirildiyini göstərir: “Kəlam və hikmət elmlərinin ən fəzilətli”, “Tədqiqatçıların sultanı”, “Filosofların sonuncusu”, “Bəşərin ustadı”, “Nəsirəddin” ləqəbini isə ona ilk təhsilinin son mərhələsində böyük alim, atasının dayısı Nəsirəddin Abdullah ibn Həməzə vermişdir, bu məşhur elm adamı din alimlərinə xas müqəddəs libası ona geyindirmiş və “Dinin uğuru” fəxri adına layiq görmüşdür.

Mövlanə Cəlaləddin Rumi (1207 – 1273) öz dühası ilə bütün dünyada tanınan Şərqi mütəfəkkir şairlərindən biridir. Onun adı Məhəmməd, nisbəsi Rumidir. “Cəlaləddin” isə onun ləqəbidir. Bu sözün mənası “dinin cəlalı”, “dinin parıltısı”, “dinin əzəməti” deməkdir. Gənc yaşlarından atası və digər alimlərdən dərs alan Rumi qısa zamanda dini elmlər sahəsində böyük mərhələlər keçir və bu səbəbdən həmin ləqəbi qazanır. Onun mürşidi Şəms Təbrizi (1186- 1273) isə təsəvvüf dünyasının böyük simalarından biridir. Təbrizi onun nisbəsidir. Firidun Sepəhsalar onu “Övliya və haqqa qovuşanların sultanı”, “Sevimlilərin sultanı”, “Ariflərin qütübü”, “Allahın möminlər üçün dəlili”, Mövlananı isə “Haqqın və dinin günəşi”, “Əzəmətli padşah”, “Sirlər tanrılarının tanrısı”, “Can sultanlarının sultanı”, “Canın canının canı”, “Rəhmət dəryası” adlandırır.⁸

Şəms Təbrizi Konyada Mövlanadan ayrıldıqdan sonra bu hadisə mütəfəkkir şairə böyük təsir göstərir. Şəmsəddin Əflakinin yazdığına görə, “Bu Mənalər dəryası, Haqqın sirlərinin tərcümanı yox olandan sonra Mövlana mənəvi iztirablarını qəzəlləri ilə ifadə edir, onun nə diri qalmasına, nə də ölməsinə inanır. Mövlana zahir və surətdə Şəmsi tapa bilməsə də, məna baxımından onu bütün əzəməti ilə özündə tapır.”⁹ Təsadüfi deyildir ki, Mövlananın 3300-dən çox qəzəli və digər Divan şeir

⁷Nəsim Göyüşov, “Nizamişünaslığın müasir problemləri və Nizami dünyası ilə tanışlıq” (“Sirlər Xəzinəsi”ndən “İskəndərnamə”yə) / Nizamişünaslıq, № 2, AMEA, Gəncə regional elmi mərkəzi, 2012, s.88

⁸Firidun Sepəhsalar, Risalə, Hind, Kanpur, 1319

⁹Şəmsəddin Əflaki, Mənaqibul- arifin, Təhsin Yazıçının çapı, Tehran, 1362

nümunələrini ehtiva edən “Böyük Divanı” (Divani- Kəbir) Şəmsin şərəfinə “Divani-Şəms” adlanır.

Çox bəsit görünən bu mövzu o qədər də sadə mövzu deyil və Şərq mədəniyyət və ədəbiyyatında çox geniş yayılmış bir ənənədir. Mövzunu bu kiçik yazıda ətraflı şəkildə işıqlandırmağı bir məqsəd kimi qarşımıza qoymamışıq və onu kiçik bir yazıda əhatə etmək də mümkün deyil. Ona görə də biz ancaq İslam aləminin fəxri və dünyanın məşhurları siyahısına daxil olanların ləqəb və fəxri adlarını nəzərə çatdırmaqla kifayətləndik.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani Kərim
2. المنجد، بيروت، ١٩٦٥، ص. ٧٦٨
3. Firidun Sepəhsələr, Risalə, Hind, Kanpur, 1319
4. Nəsim Göyüşov, “Nizamişünaslığın müasir problemləri”, AMEA, Gəncə regional elmi mərkəzi, 2012, № 2
5. Şəmsəddin Əflaki, Mənaqibul- arifin, Təhsin Yazıçı nəşri, Tehran, 1362
6. Nəbi Bozkurt, “Lakap” maddəsi, Türkiyə, Diyanat Vakfı, İslam Anskilopedisi, c. 27, Ankara, 2003

XÜLASƏ

Bütün qədim xalqlarda olduğu kimi, qədim ərəblərdə də insanların ilkin adlarından başqa onlara keçdikləri həyat yolunda sərgilədikləri müəyyən davranış, rəftar, dəyər və keyfiyyətlərə uyğun gələn ayamalar, ləqəblər və fəxri adlar vermək bir ənənə halı almışdır. Bu ayama və ləqəblər müsbət mənəli olduğu kimi, pis və mənfi mənəli da olurdu. İnsan cəmiyyətini hərtərəfli islah edib yaxşılaşdırmağı qarşısına əsas hədəf kimi qoyan islam dini bu ənənəyə də biganə qala bilməzdi və qalmadı da. Bu məramla da Qurani – Kərim müsəlmanları insan ləyaqətini və şəxsiyyətini alçaldan lağ, tənə və rişxənddən çəkəndirmək tövsiyələrini verərək insanlara davranışlarına, dəyər və xidmətlərinə görə yaxşı cəhətdən fərqləndirici ləqəblər verməyə rəvac verdi.

SUMMARY

Like other nation, ancient Arabs also had the tradition of giving people, apart from their own names, epithets and honorary titles related to their certain conducts and acts that they performed during their lifetime as well as related to their specific values and characteristics. These epithets and titles could used either to criticize or praise people. Islam, whose aim was to fully reform society and to establish a moral society, could not be indifferent to this tradition. For this reason, the Holy Qur'an advises people not to give each other the epithets, which humiliate their dignity, instead, it invites people to give each other positive epithets related to their behaviors, values and good characteristics.

РЕЗИОМЕ

У древних арабов, как и у всех древних народов, было обычаем наряду с первичными именами людей награждать их прозвищами, кличками, уважительными именами согласно определённым привычкам, новиком и качествам, которые они демонстрировали на своём жизненном пути. Эти прозвища и наименования могли быть как положительными, так и отрицательными по значению.

Мусульманская религия, ставящая во главу угла всестороннее улучшение человеческого общества, также не могла оставаться в стороне от этой традиции по этой причине Священный Коран призывает мусульман отказаться от издевок, порицаний, унижающих человеческое достоинство и личность и рекомендует давать людям прозвища, характеризующие их согласно их деятельности и поведению с лучшей стороны.

Filologiya elmləri doktoru Nəsim Göyüşovun tövsiyəsi ilə çap olunur.